

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано підходи до теоретико-методологічних досліджень життєвого потенціалу особистості. Обґрунтовано значущість понять „особистість” та „потенціал”, що є важливими для теоретичної розробки.

The article analyses approaches to the theoretical and methodological researches of the vital potential of personality. The significance of such notions as “personality” and “potential” which are very important for the theoretical investigation has been explained.

Проблеми формування та реалізації життєвого потенціалу особистості належить до найбільш актуальних та малодосліджених філософсько-соціологічних проблем. І це не випадково. Феномен „життєвого потенціалу” є динамічним, змінним, залежним від такої кількості різноманітних чинників, спрогнозувати дієвість яких нерідко просто неможливо. Він має глибоку залежність від зовнішніх обставин життєдіяльності людини, того реального стану соціального середовища – виробництва, політичних відносин, культури, духовності суспільства тощо, – в якому безпосередньо розгортається життєвий процес людини.

Метою даної статті є аналіз підходів до теоретико-методологічних досліджень життєвого потенціалу особистості та обґрунтування значущості понять „особистість” та „потенціал”, що є важливими для теоретичної розробки.

Представники світової і вітчизняної філософії, педагогіки та інших галузей науки по-різному визначають особистість. Їх концепції розрізняються між собою як у світоглядному, так і методологічному аспекті. З точки зору провідних світоглядних орієнтацій виокремлюються такі дихотомії, які визначають сутнісні характеристики особистості: воля – детермінізм; раціональність – ірраціональність; холізм – елементаризм; конституціоналізм – інвайроменталізм; змінюваність – незмінність; суб’єктивність – об’єктивність; проактивність – реактивність; гомеостаз – гетеростаза; пізнаванність – непізнаванність.

Різниця в підходах до визначення особистості залежить також від професійної належності того або іншого вченого. Крім того, загальна спрямованість розподілу пізнавальних ракурсів різних підходів полягає в тому, що філософія намагається осягнути загальні (родові) засади цілісної

особистості; психологія розглядає особистість як психосоціальну індивідуальність, інтегровану в систему родового й індивідного (типового) розвитку особистості; антропологія вивчає індивідуальне й індивідне через призму загального (родового) буття особистості; соціологія звертає увагу в основному на вияви соціально-типових рис (індивідного) особистості в її індивідуальному і родовому існуванні; педагогіка прагне сформувати в особистості певний світогляд, знання, вміння та навички, сприяти її загальному, всебічному розвитку тощо.

Ретроспективний аналіз показує зацікавленість цим поняттям та підходами до нього ще з часів античності, починаючи від Аристотеля, М. Гайдеггера, І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса і т.п.

Отже, якщо античне бачення особистості є космоцентричним, тому що вона є немовби часткою реального матеріального світу – „мікрокосмом”, то середньовічний образ особистості виявляється теоцентричним.

В епоху Відродження в ужитку з’являється поняття індивідуальності, тобто прагнення пояснити й обґрунтувати незалежну чесноту особливої індивідуальної думки, смаку тощо. Саме в цей час і набуває поширення поняття „індивідуальність”, „особистість”.

Образ особистості в Новий час стає антропоцентричним. Це означає, що в центрі природних і соціальних процесів виявляється сама особистість. Вона тепер не стільки споглядає небо, скільки себе, свій внутрішній світ і керується декартівською формулою „мислю, отже існую”.

На відміну від І. Канта, який вивищував особистість і її свободу щодо будь-яких проявів природи, Г. Гегель створив абстрактне і схематизоване розуміння людини. В його філософії більш значущими, ніж сама особистість, виявляються абсолютна ідея, поняття, ціле. Особистість мислиться лише як малозначуща ланка ланцюга великих історичних і раціональних звершень.

Критикуючи Г. Гегеля, Л. Фейєрбах розглядав особистість тільки в її відносинах з іншими людьми. Цей зв’язок можливий, на його думку, лише в суспільстві як співзалежність „Я” і „Ти”. При цьому зв’язок „Я” і „Ти” обов’язково є відношенням любові, оскільки сутність особистості виявляється тільки в єднанні людини з людиною.

У центрі уваги К. Маркса перебувало питання про існування об’єктивних законів становлення і розвитку суспільства. У той самий серед його відкриттів не останнє місце посідає і специфічне розуміння особистості. Зокрема, розвиваючи ідеї свого попередника Л. Фейєрбаха про те, що особистість є природною істотою, К. Маркс справедливо переносить акцент з її біологічного статусу на соціальний. Він вважає, що особистість – не тільки і не стільки природна, скільки суспільна істота. Тілесність особистості і навіть органи чуття, які пов’язують її з навколишньою природою, докорінно змінені й удосконалені спільним громадським життям індивідів, їх соціальністю.

Свого часу досить оригінальним шляхом формувалися погляди на особистість на теренах колишньої Російської імперії. Так, ще у 1903 році в Москві вийшов збірник під назвою „Проблеми ідеалізму”, серед авторів якого були економісти С. Булгаков і П. Струве, публіцисти Н. Бердяєв і С. Франк. У той самий час не змусила себе чекати і критика їх поглядів з боку А. Богданова, В. Базарова, А. Луначарського, які, всупереч „ідеалістам”, стали називати себе „реалістами”.

Важливим аспектом проблеми визначення поняття особистості, який аналізується у філософській літературі, постає питання про співзалежність матеріальних і духовних факторів у життєдіяльності людини. За такого підходу основною рисою особистості виявляється „гармонійна всебічність”, органічна єдність діяльності, потреб і здібностей, така комплексність розвитку, яка виражає пропорційність усіх сторін матеріальної і духовної діяльності, спрямованої на виявлення „людського в людині”, її творчого розвитку. Саме дослідження питань гармонійного розвитку особистості на рівні теорії покликане враховувати єдність матеріальних і духовних факторів, суспільного та індивідуального, рівень суспільних відносин і суспільної свідомості, нові тенденції в формуванні розумних потреб, особливості спадкоємності й оволодіння новим знанням у сфері культури, необхідність подолання негативних антисуспільних явищ і абіологічних тенденцій. Йдеться, таким чином, про цілісний підхід до виокремлення й узагальнення таких соціальних і духовних факторів у процесі визначення особистості, які детермінують її структурні та функціональні характеристики.

Отже, не тільки у зарубіжній, а й у вітчизняній філософії особистість розглядається переважно як соціальна якість людини, яка формується на певній стадії її розвитку. Вона виражає разом із тим спосіб діяльного, свідомого і відповідального існування особистості в суспільстві. Таке розуміння особистості принципово відрізняється від існуючих наукових підходів, які склалися в антропології, соціології і психології. У науковому пізнанні особистість не підганяється під нормативні шаблони або ціннісні спрямування дослідника. Вона також вивчається не з точки зору обов’язку, а наскільки це можливості незалежно від світоглядної позиції вченого. Така позиція може розглядатися в науці як більш-менш сприятливий суб’єктивний фактор розвідки, який впливає на її зміст і висновки.

Поняття „потенціал” все більш широко використовується у філософських і наукових дослідженнях. Наприклад, в економічній літературі воно стало з’являтися ще в двадцяті роки ХХ століття під час розробки проблеми комплексної оцінки рівня розвитку продуктивних сил. Однак лише в середині п’ятдесятих років академік Г. Струмлінін запровадив поняття економічного потенціалу, а на початку шістдесятих років академік В. Немчинов запропонував поняття потенціалу розширеного відтворення.

Але якщо в СРСР ідея потенціалу проникала в економічну науку переважно шляхом вираження тих або тих його форм через прості співвідношення найважливіших економічних категорій, то західна наукова думка, пішла іншим шляхом. У 1928 р. Р. Чепмен, досліджуючи розмноження популяцій, впровадив поняття відтворювального (reproductive) потенціалу, яке отримало математичне вираження в теорії стабільного населення А. Лотки. В 1940 р. швейцарський дослідник Л. Герш використав поняття життєвого потенціалу, яке дозволяло більш глибоко відтворити демографічний потенціал населення тієї або тієї країни на підставі таблиць середньої тривалості життя. Спираючись на визначення потенційної щільності населення, багато вчених в шістдесяті роки ХХ століття стали будувати моделі потенціалу продуктивності землі та потенціалу сільськогосподарської системи. В суспільствознавчій літературі в 70-80-і рр. ХХ ст. поняття „потенціал” почало широко використовуватися як узагальнена характеристика ресурсних можливостей в тій або тій царині діяльності. Зокрема, дослідники стали писати про економічний, виробничий, науково-технічний, освітній, аграрний, трудовий, духовний та інші різновиди потенціалів.

Впровадженню поняття потенціалу в аналіз теоретико-методологічних проблем дослідження життєвого потенціалу особистості сприяють також гносеологічні передумови, оскільки відповідно до філософської концепції розвитку розгляд такого цілісного явища як діяльність необхідно проводити, насамперед, з позицій діалектики можливості та дійсності. Звідси правомірність переходу до використання поняття потенціалу, яке відображає різні аспекти саморуху внутрішніх елементів конкретної системи від можливості до дійсності. Отож, поняття „потенціал” має загальнонауковий характер і нині застосовується в багатьох галузях знань – фізиці, біології, географії, демографії, економіці, соціології та інших науках. Головна особливість цього терміну полягає в тому, що він є інтегральною мірою оцінки можливостей тієї або тієї системи.

Загалом у науковій літературі розглядаються різні види потенціалів особистості – культурний (соціокультурний, професійно-культурний тощо), інтелектуальний, комунікативний, моральний (етичний), аксіологічний, творчий (духовно-творчий), управлінський, трудовий та багато інших.

Розробляючи концепцію моделі виживання суспільства України, Ю. Саєнко виділяє національний потенціал, визначаючи його як „когерентну єдність духовної, соціальної і матеріальної енергетики народу [7, 238]”.

Саме тому, на думку С. Бабенко, категорія „соціокультурний потенціал” несе в собі значний евристичний потенціал як описового, так і пояснювального характеру. Під управлінським потенціалом особистості Ю. Зенцова розуміє „можливості й здібності особистості вирішувати завдання в галузі управління та організації діяльності інших людей [3, 8]”.

У сучасній науці робляться спроби цілісного осмислення особистісних характеристик активно діючого суб'єкта. Це і психологічне наповнення впровадженого Л. Гумільовим поняття пасіонарності представниками Санкт-Петербурзької психологічної школи, і поняття про особистісний адаптаційний потенціал, що визначає стійкість людини до екстремальних чинників, запропоноване А. Маклаковим, і поняття про особистісний потенціал, що розробляється сучасними філософами на підставі синтезу філософських ідей М. Мамардашвілі, П. Тілліха, Е. Фромма і В. Франкла.

Наприклад, у роботах А. Маслоу розвиток особистості пов'язується з розгортанням прихованих ресурсів, потенційних можливостей і здібностей (природженого потенціалу), потреб пізнати самого себе. К. Роджерс висуває гіпотезу про те, що поведінка людини регулюється об'єднуючим мотивом, потребою самоактуалізації, розвитку власних здібностей, розкриттям внутрішнього потенціалу з метою збереження і розвитку особистості.

Наприклад, об'єктивний механізм саморозвитку суб'єкта діяльності К.Абульханова і Т. Березина пов'язують з процесом, в якому людина постійно прагне вийти „за власні межі”, перевершити себе, розкрити свій невичерпний потенціал. Тому як діяльнісні категорії В. Слободчиков виділяє вервечку „ресурс – потенціал – дія – умова – мета”, в якій перші три елементи виявляються суб'єктом, три останні – об'єктом, а три середні – засобом діяльності. Водночас потенціал розглядується як „структурований ресурс певної потужності, джерело можливої дії [8, 48]”. З огляду на це А. Деркач і В. Зазикін вважають, що особистісний потенціал „містить не лише потенційне в особистості (здібності, природно-обумовлені професійно важливі якості, позитивні спадкові чинники), але й систему постійно поновлюваних ресурсів, які примножуються – інтелектуальних, психологічних, вольових, що сприяє прогресивному особистісному і професійному розвитку [1, 226]”. Як підсумок, Є. Зав'ялова підкреслює, що „особистісним потенціалом є сукупність особистісного ресурсу і рівня розвитку самопізнання, які забезпечують процес саморегуляції та самореалізації в змінених умовах існування [2, 58]”.

Як вважає Д.Леонтьєв, поняття особистісного потенціалу – базова індивідуальна характеристика, стрижень особистості. На його думку, особистісний потенціал – це інтегральна характеристика рівня особистісної зрілості. А головним феноменом особистісної зрілості і формою прояву особистісного потенціалу є саме феномен самодетермінації індивіда.

Отже, особистісний потенціал – це узагальнена, системна характеристика індивідуальних духовних особливостей особистості, яка узадає здатності особистості виходити із стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів в своїй життєдіяльності і зберігати стабільність діяльності і смислових орієнтацій в різних умовах. Інакше кажучи, особистісний потенціал – це комплекс духовних властивостей, який дає людині можливість ухвалювати

рішення і регулювати свою поведінку, враховуючи і оцінюючи ситуацію, але виходячи насамперед зі своїх внутрішніх уявлень і критеріїв.

Різні автори пропонують різні показники особистісного потенціалу: особистісна автономія і незалежність, внутрішня свобода; свідомість життя; життестійкість в складних обставинах; готовність до внутрішніх змін; здатність сприймати нову невизначену інформацію; постійна готовність до дії; особливості планування діяльності; тимчасова перспектива особистості та ін. Зазначені показники є несуперечливими. Навпаки, вони доповнюють один одного. Наприклад, спогади людей, що пережили затяжні важкі життєві ситуації (Ленінградську блокаду, концтабори, природні і техногенні катастрофи тощо) свідчать про те, що найстійкішими, такими, що зберігають здатність до ефективних рішень і дій, виявлялися не найбільш фізично міцні люди, а ті, хто мав „внутрішній стрижень”, не зраджував своїм основоположним внутрішнім принципам, не втрачав людської гідності [4, 58].

Проте компоненти потенціалу особистості дослідники класифікують переважно за трьома основними групами:

- фізичний, розумовий, етичний;
- тіло, розум, душа;
- тілесний, розумовий, духовний;
- професійно-кваліфікаційний, психофізіологічний, мотиваційний;
- психофізіологічний, виробничо-кваліфікаційний, особистісний;
- фізичний (тіло), психо-соціальний, духовний.

Переліки характеристик у кожній із зазначених груп, як і складові потенціалу особистості, достатньо різняться. Однак людський потенціал принагідно постає системою, яка виявляється конфігурацією чотирьох складових – людських ресурсів, людського капіталу, особистісного і життєвого потенціалу.

Конструювання змісту поняття „професійно-культурний потенціал особистості” ґрунтується на родовидових стосунках понять „розвиток особистості”, „становлення особистості” і „потенціал особистості”. На перетині цих понять професійно-культурний потенціал особистості постає як „складне особистісно-діяльнісне утворення, яке відображає сукупність особливих потреб, неактуалізованих можливостей, ціннісних стосунків і привласнених засобів досягнення особистістю інтеграції професійно-культурних якостей, що забезпечує органічну відповідність культурної і професійної складових життєдіяльності індивіда і задає позитивну спрямованість процесу його професійно-культурного становлення [6, 96]”. Зміст професійно-культурного потенціалу особистості репрезентують істотні ознаки: наявність потреб культурної, соціальної і професійної спрямованості; здатність; усвідомлення власних можливостей щодо задоволення потреби в професійно-культурній самореалізації і саморозвитку;

прояв ціннісного ставлення до особистісних ресурсів (можливостей, здібностей, засобам, якостей особистості) з позиції їх значущості для професійного розвитку за допомогою входження в культуру професійної діяльності та інтеграції в ній; орієнтованість на самостійне, цілеспрямоване, саморегульоване оволодіння культурними засобами професійної діяльності, вибір шляхів професійної самореалізації і досягнення поставлених цілей. Водночас можливості особистості в певний момент часу є неактуалізованими і здатні виявитися надалі за особливих обставин, чинників, умов, засобів, які, актуалізуючись, зумовлюють розвиток (розгортання) певного потенціалу. Особистісні ресурси активізуються за допомогою включення особистості в систему професійно-культурних взаємодій і стосунків з іншими людьми. Це супроводжується пошуком особистістю культурних засобів „переказу” власних оновлених можливостей в життєву і професійну реальність, оволодінням та індивідуальним прийняттям культурних форм професійної діяльності, спілкування і способів взаємодії, освоєнням особистістю культурного і професійного досвіду, набуттям і розвитком професійно-культурних якостей [6, 96-97].

Щодо застосування поняття потенціалу для характеристики особистості, то воно часто використовується в наукових працях представників гуманістичного підходу до людини, в роботах сучасних філософів, педагогів, у психології і соціальній психології, узагальнює соціально-філософський підхід до виховання індивіда та ін. Водночас у гуманістичних теоріях поняття потенціалу особистості поєднується з терміном „актуалізація”, зміст якого тлумачиться як трансформація з потенційного стану в актуальну дію різних знань, умінь, навичок, форм поведінки тощо.

Тому важливим у контексті порівняльного дослідження сутності різних понять, близьких за змістом до поняття життєвого потенціалу, виявляється аналіз останнього як системи особистісних якостей і можливостей, які реалізуються особистістю в її суспільній та індивідуальній діяльності. Саме під цим оглядом виявляється можливим розглядати життєвий потенціал як „інтегральну властивість зберігати свою біологічну і духовно-психологічну життєздатність і здійснювати перетворюючу діяльність, спрямовану на просування до спільної мети [5, 6]”.

Таким чином, образ долі створений людиною і суспільством як своєрідний образ культури, ядро життєвого потенціалу особистості. Доля людини залежить не тільки від реалізації її життєвого потенціалу, але й від здійснення досвіду особистості. Людина – це „мініатюрний Всесвіт”, „мікрокосм”, в якому її доля виявляється показником відповідності або невідповідності гармонійним законам світу, а його неприйняття чи протистояння йому – негативним проявом долі. Тому доля як процес реалізації життєвого потенціалу особистості є тією засадою, на підставі якої людина зростає, осягаючи саму себе і власне призначення в світі.

Література

1. Деркач А.А. Акмеология / А.А.Деркач, В.Г. Зазыкин. – СПб.: Питер, 2003.
2. Завьялова Е.К. Психологические механизмы социальной адаптации человека / Е.К.Завьялова // Вестник Балтийской педагогической академии. – СПб, 2001. – Вып. 40.
3. Зенцова Ю.С. Влияние краткосрочного социально-психологического тренинга на управленческий потенциал личности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / Ю.С.Зенцова. – Казань, 2003.
4. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова. Вып. 1 / Под ред. Б.С.Братуся, Д.А.Леонтьева. – М.: Смысл, 2002.
5. Медведев В.И. Психофизиологический потенциал как фактор устойчивости популяции в условиях глобальных изменений природной среды и климата / В.И.Медведев, Г.М. Зараковский // Физиология человека. – 1994. – Т. 20. – № 6.
6. Мухамедвалеева Е.А. Профессионально-культурный потенциал личности студента вуза / Е.А. Мухамедвалеева // Педагогика высшей школы. – М., 2007. – № 3.
7. Саенко Ю.І. Стан суспільства та динаміка його змін // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття / Під ред. М.О. Шульги // К.: Ін-т соціології НАН України. 1999.
8. Слободчиков В.И. Деятельность как антропологическая категория / В.И.Слободчиков // Вопросы философии. – М., 2001. – № 3.

УДК 301:331

І. П. Шевель

ПІДПРИЄМЦІ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Головними чинниками, що стоять на заваді розвитку підприємництва в Україні, є несприятлива моральна атмосфера в середовищі підприємців, неадекватна мотивація підприємницької поведінки, аномійний стан суспільства в цілому. З огляду на це потрібно створити ідеологію вітчизняного підприємництва, яка уявляється нам як ідеологія “світського протестантизму”, що стоїть на морально-етичних принципах поважання особи та її незалежності, орієнтації на власні сили, заповзятливості, добродійності.

As the analysis carried out by us indicates, the main factors preventing from developing entrepreneurship in Ukraine are unfavourable moral atmosphere